

MONOGRAPH

SCIENTIFIC RESEARCH OF THE XXI CENTURY

Volume 1

**Sherman Oaks, Los Angeles (USA)
2021**

COLLECTIVE MONOGRAPH

SCIENTIFIC
RESEARCH
OF THE
XXI CENTURY

VOLUME 1

COMPILED BY
VIKTOR SHPAK

CHAIRMAN OF THE EDITORIAL BOARD
STANISLAV TABACHNIKOV

GS PUBLISHING SERVICE
SHERMAN OAKS
2021

The collective monograph is a scientific and practical publication that contains scientific articles by doctors and candidates of sciences, doctors of philosophy and art, graduate students, students, researchers and practitioners from European and other countries. The articles contain research that reflects current processes and trends in world science.

Text Copyright © 2021 by the Publisher “GS publishing service” and authors.

Illustrations © 2021 by the Publisher “GS publishing service” and authors.

Cover design: Publisher “GS publishing service” ©

Authors: Abuvatfa S., Ahisheva A., Andriichuk S., Azarova A., Azarova L., Bachynska H., Berest G., Bernatska I., Bezrukavyy Ye., Bida V., Biliachenko M., Binert O., Bocheliuk V., Bondar Yu., Bondarchuk M., Borkhovych A., Boyeva S., Brazhko O., Broiako N., Brukh O., Bukhkalo S., Chahaida A., Chaika H., Chepil M., Cherep A., Cherep O., Cherkashyna V., Chervinska O., Chueshov V., Diumin E., Donii V., Dorofieieva V., Dubyna S., Gencheva V., Hanus O., Harkusha T., Havryliuk I., Hladukh Ie., Hovorova K., Hovorov P., Hryshchenko I., Huryn P., Ivanashko O., Fatkhutdinov V., Kaliuzhnaia O., Karpenko O., Karpova S., Kavertsev V., Khomenko L., Kindinova A., Kovalchuk O., Kovalenko S., Kravchenko O., Kruhla S., Kukhtenko O., Kurdupa V., Labenska I., Lakish L., Lazorko O., Lichkonenko N., Lunhol O., Markevych B., Martselyak O., Martyniuk V., Martynov V., Matvienko L., Mironova Yu., Moiseienko I., Moiseienko V., Mostenska T. H., Mostenska T. L., Mozhovyi V., Mushkevych M., Mykhaliuk N., Naumenko O., Nikitina N., Nosulenko I., Ohrebchuk V., Oleksandrovykh Yu., Olkhovska O., Olkhovska V., Omelyanchik L., Onishenko N., Palchak L., Panov N., Paranchuk S., Petrusha Yu., Pistunova T., Polishchuk O., Potanina T., Povch O., Rak N., Raksha-Sliusareva O., Riabinina I., Roman V., Romanova T., Ruden V., Sheretiuk R., Shepetko Ye., Shevchenko N., Shpak V., Shypko M., Sierykh N., Slabouz V., Sliusarev O., Solomko O., Stokolos N., Strelnikov L., Strilets O., Stryzhak N., Sukhanova O., Sukhovirska L., Taran O., Tarasenko H., Tarasiuk H., Ternovyi Yu., Tiamusheva V., Tiutiunyk L., Torop K., Virna M., Virna Zh., Voskoboynik O., Vyshnytskyi N., Yefimov O., Yesypenko T., Zakrasniana Zh., Zarembo Ye., Zarembo-Fedchyshyn O., Zarembo O., Zolotarova N.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, or stored in a database or search engine without the prior written permission of the publisher. The authors are responsible for the content and reliability of their articles. Citation or other use of the monograph is possible only with reference to the publication.

Publisher “GS publishing service”

15137 Magnolia Blvd, # D,
Sherman Oaks, CA 91403, USA.

ISBN 978-1-7364133-0-2

DOI : 10.51587/9781-7364-13302-2021-001

Scientific editors-reviewers: Bobrovnyk S., Bondar Yu.,
Cherep A., Glukhovskiy P., Hovorov P., Lazurenko V.,
Moiseienko V., Omelianchuk L., Protsiuk R., Virna Zh.

Scientific research of the XXI century. Volume 1 : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, Los Angeles : GS publishing service, 2021. 430 p.

Available at: DOI : 10.51587/9781-7364-13302-2021-001

Pharmacy

ГЛАДУХ Євгеній Володимирович, ПАЛЬЧАК Любов Миколаївна, КУХТЕНКО Олександр Сергійович, ЧУЄШОВ Владислав Іванович, БЕЗРУКАВИЙ Євген Андрійович РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЇ ОДЕРЖАННЯ СУХОГО ЕКСТРАКТУ НА ОСНОВІ ФЛАВОНОЇДІВ З ЛИСТЯ ЧАЮ.....	285
BEREST Galyna Grygorivna, NOSULENKO Inna Stepanivna, VOSKOBOYNIK Oleksii Yuriiovych, KOVALENKO Serhii Ivanovych ANTI-TUMOR POTENTIAL OF SUBSTITUTED 6-OXO(THIOXO)-6,7-DIHYDRO-2H-[1,2,4] TRIAZINO[2,3-C]QUINAZOLIN-2-ONES	295

Philosophical sciences

КАРПОВА Світлана Геннадіївна МІСІЯ УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ, ВИКЛИКАНИХ ЧЕТВЕРТОЮ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЮ РЕВОЛЮЦІЄЮ	312
--	-----

Physical and technical & mathematical sciences

Yefimov O.V., Potanina T.V., Yesypenko T.O., Kavertsev V.L., Harkusha T.A., Tiutiunyk L.I. SYSTEMS SUPPORTING DECISIONS AT THE STAGE OF OPERATION AND EQUIPMENT DIAGNOSTICS NUCLEAR POWER UNITS WITH PRESSURISED WATER REACTORS.....	319
ТЕРНОВИЙ Юрій Федорович, ЛІЧКОНЕНКО Наталія Володимирівна ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ МЕТАЛЕВИХ МІКРОГРАНУЛ СФЕРИЧНОЇ ФОРМИ БЕЗ САТЕЛІТІВ В ПРОЦЕСАХ ГАЗОВОГО РОЗПИЛЮВАННЯ	330
АЗАРОВА Анжеліка Олексіївна, АЗАРОВА Лариса Євстахіївна, ТЯМУШЕВА Вікторія Максимівна, МІРОНОВА Юлія Володимирівна, ПОЛІЩУК Олеся Казимирівна РОЗРОБЛЕННЯ МАТЕМАТИЧНОГО МЕТОДУ ІДЕНТИФІКАЦІЇ РІВНЯ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА ЗАСОБАМИ НЕЙРОМЕРЕЖЕВИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	336

Political and legal sciences

FATKHUTDINOV Vasyi NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN FACE OF PANDEMIC: SPECIFICS OF PUBLIC ORDER AND PUBLIC SAFETY	342
ONISHENKO Nataliya GENDER-BASED VIOLENCE: THE CONTEXT OF LEGAL ANALYSIS.....	348
МАРЦЕЛЯК Олег Володимирович ПРАВОВІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ: ОНТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	353

Psychology

ВІРНА Жанна Петрівна, ІВАНАШКО Оксана Євгенівна, ГАВРИЛЮК Ірина Олександрівна СУВЕРЕННІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ЯК ОСОБИСТІСНО-АДАПТАЦІЙНА ПРОЕКЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ.....	365
ШЕВЧЕНКО Наталія Федорівна, ШИПКО Майя Василівна ЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....	400
МУШКЕВИЧ Мирослава Іванівна ЗГУРТОВАНІСТЬ ТА ІЄРАРХІЯ ШЛЮБНОЇ ПІДСИСТЕМИ СІМЕЙ, ЩО МАЮТЬ ПРОБЛЕМНИХ ДІТЕЙ.....	409
ВОСЧЕЛИУК Vitalii, PANOV Nikita PSYCHOLOGY OF MODERN UKRAINIAN PERSONALITY IN THE COMMON EMPLOYMENT ACTIVITY	414
ЛАЗОРКО Ольга Валеріївна, ОГРЕБЧУК Валерія Валеріївна РЕСУРСНА МОДЕЛЬ ЕМОЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОФЕСІОНАЛА	421

У завершенні варто відзначити, що суверенність психологічного простору в її власне процесуальному статусі базується на синтезі особистісно-адаптаційних характеристик студентів, які певною мірою є операціональними засобами її прояву. Також не слід забувати, що суверенність психологічного простору як властивість особистості, постійно розвивається і формується відповідно до змін змісту, засобів, умов діяльності, які часто висувають нові вимоги до особистості і тим самим стимулюють її розвиток. А це, в свою чергу, потребує постійного моніторингу особистісно-адаптаційного профілю суверенності особистісного простору з метою визначення проблемних зон її становлення і визначення відповідних психокорекційних технологій їх усунення.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективи подальшого вивчення вбачаємо в розробці й проведенні збалансованих досліджень особистісно-адаптаційної зумовленості суверенності психологічного простору студентської молоді із урахуванням її соціального статусу, соціокультурного розвитку, статевих і гендерних моделей поведінки.

DOI: 10.51587/9781-7364-13302-2021-001-365-400

ШЕВЧЕНКО Наталія Федорівна,

доктор психологічних наук, професор кафедри
педагогіки та психології освітньої діяльності,
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0002-5297-6588
Україна

ШИПКО Майя Василівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри
інженерної педагогіки,
Національна Металургійна академія України
ORCID ID: 0000-0003-3627-0646
Україна

ЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Сучасна світова суспільно-політична та економічна ситуація така, що інтереси соціального і культурного благополуччя настійно вимагають звернення до проблеми морального відродження особистості, розвитку її етичної свідомості. В контексті розвитку сучасної науки вивчення етичної свідомості особистості набуває особливої актуальності, адже саме етична свідомість зумовлює характер етичних відносин людини, її моральну позицію, вчинки і поведінку в цілому. Без сформованості ставлення до понять про добро і зло, обов'язок, совість, справедливість, честь і гідність, свободу і відповідальність, щастя і сенс життя, а також уявлень про моральний ідеал неможлива ні взаємодія зі світом, ні розвиток особистості.

Незважаючи на наявність досить широкого спектру досліджень окремих аспектів етичної свідомості в межах філософії та психології, в наукових працях майже не приділяється увага питанню розмежування, уточнення та співвідношення понять етики і моралі в контексті дослідження свідомості особистості. Крім того, аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури показав, що філософські та психологічні підходи до етичної свідомості мають певні відмінності у розумінні суті зазначеного феномена, у предметі наукових досліджень та ролі етичної свідомості у життєдіяльності людини¹. Прояснення цих питань виступає необхідною умовою для створення цілісної моделі етичної свідомості особистості та розробки психологічних методів її розвитку.

Метою статті є теоретичне вивчення етичної свідомості особистості у філософсько-психологічному вимірі.

Вивчення проблеми розвитку етичної свідомості доцільно почати з прояснення термінології, адже поняття «етика» і «мораль» близькі за змістом, взаємозамінні та нерідко взаємодоповнювані, як, наприклад, в ідеологічному словосполученні «морально-етичний». Водночас в науковому контексті необхідність в ясному розмежуванні етики і моралі обумовлена не тільки загальною настановою теоретичної свідомості на надання ключовим термінам більш точного та індивідуального значення, але й тим, що розмитість смислових меж між цими термінами приховує за собою ряд невирішених методологічних проблем, що накладають в кінцевому рахунку відбиток на всю конкретну проблематику відповідної сфери досліджень.

Широка синонімія етики і моралі має історичні причини, адже у цих термінів – тісно переплетене греко-латинське коріння: латинське слово *moralis* є калькою з грецького прикметника «етичний». Проте існувала вельми істотна відмінність в змісті і способі вживання розглянутих термінів – «етика» і «мораль» фактично використовувалися для відображення різних сторін тієї широкої і багатопланової області людського буття, яка у греків і латинян іменувалася відповідно «ethos» і «mores» і яка українською мовою найближче передається словами «звичаї», «характери», «вдача», «спільне житло».

Російський філософ А.А. Гусейнов² зауважує, що в розумінні моралі та етики існували дві найважливіші традиції, які одночасно знаменують собою дві найважливіші епохи в історії науки. Одна пов'язана з ім'ям Аристотеля і є парадигмальною для античності та середньовіччя, інша – з ім'ям І. Канта і є парадигмальною для Нового часу³. Під «етикою» з моменту її заснування Аристотелем розумілася особлива, раціонально-рефлексивна, ціннісно-орієнтована розумова діяльність всередині і з приводу наявного «етосу»; при цьому використовувалися оціночні дихотомії типу «хороше – погане», «добродіє – порочне», «справедливе – несправедливе» тощо. «Мораль» споконвічно також асоціювалася з нормами, оцінками, принципами,

1 Шевченко, Н.Ф. (2016). Філософсько-психологічний зміст етичної свідомості особистості. Проблеми сучасної психології. 1. 133-139; Шипко, М.В. (2016). Етична свідомість особистості: структура та специфіка функціонування. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. 3 (48). 48-55.

2 Гусейнов, А.А. (2003). Понятие морали. Этическая мысль. 4.3-13.

3 Кант, И. Критика практического разума (2007). СПб. : Наука. 528 с.

максимами, вираженими в зазначених поняттях. Однак для «моралі» ці специфічні норми, що сформувалися в структурі етосу і регулювали певною мірою людську поведінку, становили саме її сутність. Так, в найзагальнішому плані мораль можна визначити як такий практично-оцінний спосіб ставлення людини до дійсності, котрий регулює поведінку людей з точки зору принципового протиставлення добра і зла. «Етика» ж склалася саме як особлива практична дисципліна, яка оперувала нормами та ідеалами, вибудовувала з них системи або кодекси, проголошувала ці системи в якості різних, конкуруючих один з одним життєвих програм⁴.

Ретроспективно зазначене співвідношення етики і моралі в їх історичній динаміці можна інтерпретувати двома прямо протилежними способами, залежно від прийнятої методологічної установки: або етику розглядати як складовий елемент сукупної моральної свідомості, її вищий, раціональний шар (самосвідомість моралі), – або мораль розглядати як «предмет» етичних вишукувань, тобто трактувати етику як «теорію моралі». Таким чином, одна частина конгломерату, який прийнято називати етикою, входить до складу самої моралі, інша ж складова є знанням про феномен моралі. Отже, в етиці гармонійно поєднані ціннісна (моральна) позиція з когнітивною складовою – теоретичним поясненням феномена моралі.

Французький філософ П. Рікер⁵, головним напрямом досліджень якого була проблема людського етосу, вважав, що розрізнення моралі та етики виправдано і в особистісному, і в інституціональному плані. Загальною глибинною основою морального життя філософ вважав «життя, яке прямує до блага», запозичуючи цей вислів у Аристотеля. Мораль, згідно з концепцією категоричного імперативу І. Канта, розуміється у зв'язку з насильством, порушенням норми або зловживанням владою.

Встановивши відмінність між цілепокладанням і нормою, між позицією Аристотеля та І. Канта, П. Рікер вживав термін етика по відношенню до прагнення до досконалого життя (благого, добродесного життя, реалізації свого життєвого плану), а «мораль» – до з'єднання цього прагнення з нормами (до сфери повинності)⁹. Обґрунтовуючи першість етики по відношенню до моралі, автор зазначає, що мораль створює можливість лише для обмеженого, хоча й правомірного і навіть обов'язкового виконання етичного наміру, і в цьому сенсі етика включає в себе мораль. З точки зору етики, універсальність – це лише часткове вирішення, оскільки самооцінка більш фундаментальна, ніж самоповага⁹ і ціннісне відноситься до більш високого рівня, ніж нормативне. Етика (блага) веде до досягнення цілісного «я», встановлення зв'язку з іншими та поширення міжособистісних відносин на суспільні інститути, а легальність (норми), як система судження, надає законам логічної зв'язності та права на примус⁹. П. Рікер робить висновок, що мораль недостатньо етична в тому сенсі, що існують переконливі доводи для того, щоб представити її абстрактний характер як аргумент проти визнання необхідності норми, яка не бере до уваги особистостей.

4 Максимов, Л.В. Этика и мораль: соотношение понятий (2003). Этическая мысль. 4. 14–22.

5 Рикёр, П. Я – сам как другой (2008). М. : Издательство гуманитарной литературы. 416.

Аналіз літератури показав, що етико-моральні предикати, пов'язані або з ідеєю блага, або з ідеєю зобов'язання, дозволяють виносити судження і оцінювати дії, що розглядаються як хороші чи погані, дозволені або заборонені. Аналіз понять також дозволив умовно розділити категорії етики та моралі на сфери індивідуального та суспільного. Так, мораль виявляється суспільним історичним феноменом, сутність якого полягає в регуляції поведінки людей завдяки встановленим нормам та законам, що діють в певному суспільстві. Етика ж виражає осягнення індивідом встановлених норм моралі через призму власних переконань, індивідуальне вирішення моральних дилем. Екстраполюючи висловлену тезу на сферу свідомості можна сказати, що *моральна свідомість* є формою суспільної свідомості, яка ґрунтується на суспільних відносинах, соціальному бутті і носить об'єктивний характер. Термін *етична свідомість* позначає осягнення моралі особистістю, рефлексію моральних (соціальних) норм, та є формою індивідуальної свідомості.

Розглядаючи теоретичні підходи до вивчення етичної свідомості необхідно наголосити, що це поняття не є широко вживаним в філософії та психології. У зв'язку з цим феномен, який за своєю сутністю є етичною свідомістю, позначається такими термінами, як «моральна свідомість», «моральна самосвідомість».

Із плином часу вивчення етичної свідомості набуває більшої актуальності. Роботи дослідників у рамках філософії та психології охоплюють широке коло явищ, адже означений феномен одночасно виявляється відображенням суспільного буття, формується в процесі взаємодії особистості з соціально-культурним середовищем, а також представляє собою суб'єктивну сторону моралі, виражає самовизначення в загальному універсумі буття. У філософській науці, яка раніше за психологію почала розробляти питання етичної свідомості, перше її згадування зустрічається у В.П. Коблякова⁶. Своє дослідження вчений присвятив аналізу культурно-історичних форм взаємодії та взаємопроникнення моралі та етики, питанню морально-етичної рефлексії та морально-етичного світогляду.

Услід за В.П. Кобляковим інтерес до вивчення означеної категорії та її аспектів проявили інші вчені-філософи. На думку О.І. Титаренка та П.А. Ландесман⁷ етична свідомість є цілісністю, де все взаємопов'язано і кожен елемент отримує сенс лише в особливому зв'язку з іншими елементами; центральним елементом етичної свідомості автори вважають цінності і ціннісні орієнтації. І.С. Коном⁸ було порівняно процеси інтерналізації соціальних норм в культурно-історичному та індивідуальному-психологічному планах. У культурно-історичному плані йдеться про еволюцію форм соціального контролю: наскільки узагальненими є ті норми, дотримання яких вимагає від своїх членів суспільство, наскільки велика самостійність індивіда в прийнятті відповідних рішень, чи є він активним суб'єктом або тільки виконавцем і яке значення надає певна культура внутрішній стороні поведінки. У

6 Кобляков, В.П. (1979). Этическое сознание : Моногр. Л. : ЛГУ. 224.

7 Титаренко, А.И. & Ландесман, П.А. (1974). Структуры нравственного сознания: Опыт этико-философского исследования. М. : Мысль. 278.

8 Кон, И.С. (1979). Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры. Социальная психология личности. М. : Наука. 85-113.

індивідуально-психологічному плані мова йде про формування внутрішніх моральних «інстанцій» особистості, ступеню усвідомленості тих норм і принципів, яким індивід підпорядковує або з якими співвідносить свою поведінку на різних етапах свого розвитку. Ю.В. Согомонов досліджував становлення світоглядних уявлень; на його думку моральний конфлікт вирішується за допомогою етичного вибору особистості – вибору системи цінностей, певної лінії поведінки, окремого вчинку.

Огляд робіт в філософському ключі дозволив відзначити, що всі вони характеризуються моральним теоретизуванням як основним способом функціонування етичного знання. Усі складові моралі й етики формують цінності духовної культури, критерії оцінювання поведінки, постають у ролі ціннісно-смыслового ядра культури соціуму в цілому.

У рамках психологічних досліджень етична свідомість розглядається з позиції особистості та індивідуального розвитку, та з емпіричної позиції.

Аналіз психологічних теорій етичної свідомості доцільно розпочати з огляду концепції В.В. Турбан⁹, яка, вивчаючи становлення етичної свідомості в онтогенезі, докладно викладає філогенетичні витоки означеного феномена. Вчена зазначає, що первинно етос (традиції) і мораль були тотожними. Але криза полісного устрою, коли суб'єкт перестав бути цілком залежним від соціальної групи, спричинила сумніви в слушності норм, визначених етосом. Виникла спроба формулювання абстрактних поведінкових норм – моралі, авторитетність яких вища, аніж традиції. Операцією, завдяки якій оцінюється етос і формулюється мораль, на думку В.В. Турбан, є рефлексія на основі ідеалу (критерій розрізнення добра та зла, історично – релігійний ідеал).

Розглянемо уявлення дослідників щодо структурної організації етичної свідомості. Вітчизняний науковець А.А. Фурман¹⁰ вважає, що морально-етична свідомість представлена цінностями (уявлення про добро, честь, справедливість), нормами (моральні кодекси, інструкції, правила, еталони) та знаннями, що розкривають та обґрунтовують моральні цінності і норми поведінки. Адекватність моральних позицій людини визначається характером дій-виборів між моральними і неморальними (із суспільних позицій) ціннісними уподобаннями.

Структурні моделі етичної свідомості представлені у роботах російських вчених. Л.Н. Антилогова¹¹ приходить до висновку, що етична свідомість, як інтегральне особистісне утворення, представлена емоційно-чуттєвою, раціональною і вольовою сферами. Це утворення формується під впливом зовнішніх (соціокультурних) і внутрішніх (психічних) факторів і виявляється в поведінці, діяльності та відносинах людини з іншими людьми. Базовими елементами етичної свідомості виступають цінності і ціннісні орієнтації, які пов'язують воєдино не тільки елементи теоретичної моральної свідомості, але і буденної, оскільки межа між цими двома рівнями дуже рухлива, і такі структурні елементи, як оцінки і норми, а також і самі цінності можуть складатися як стихійно, так і вироблятися свідомо. Розвиток етичної свідомості за-

9 Турбан, В.В. (2013). Становлення етичної свідомості в онтогенезі: дис. ... д-ра психол. наук. 487.

10 Фурман А.А. Морально-етичні цінності в суспільному вимірі (2010). Психологія і суспільство. 1. 94-99.

11 Антилогова, Л.Н. (1999). Психологические механизмы развития нравственного сознания личности: дисс. ... д-ра психол. наук. 434.

безпечується дієвістю таких психологічних механізмів, як альтруїзм, емпатія, ідентифікація, прийняття й освоєння ролей, адаптація та самооцінка.

Н.Г. Капустина¹² визначає етичну свідомість як специфічний вид соціального пізнання, повернений в площину освоєння ціннісних властивостей суспільних відносин з позицій блага. Основу етичної свідомості складають гностичний і логічний компоненти, які об'єднуються в єдину категоріальну структуру і стають операціональними для їх носія. До неї йде звернення як до засобу вирішення морально-етичних ситуацій та проблем. Етичні знання, стаючи переконаннями, проникають у зміст моральних почуттів і уявлень, надаючи їм більш усвідомлений і дієвий характер.

А.В. Бездухов¹³ вважає, що етична свідомість є певним ставленням в системі різноманітних відносин особистості до світу, оточуючих і до самого себе. Вона здатна «розпізнавати» явища і феномени моралі, піддає їх результати теоретичному осмисленню за критерієм добра. Етична свідомість робить об'єктом своїх роздумів не тільки саму себе («рефлектуюча» етична свідомість), а й ставлення до норм і цінностей моралі, до соціально-морального контексту життя суспільства, до морального світу в цілому («рефлектуюча» етична свідомість, яка розуміє).

Перейдемо до розгляду питання щодо процесу становлення етичної та моральної свідомості в онтогенезі, які розгортаються паралельно та зумовлюють один одного, проте не є тотожними (В.В. Турбан).

Велике визнання отримали концепції морального розвитку Ж. Піаже¹⁴ та Л. Колберга¹⁵, які базуються на положенні, що моральність розвивається поступово, а кожна наступна ступень володіє структурою, яка з формальної точки зору знаходиться в стані більшої рівноваги, ніж структура попереднього ступеня. На «доморальному» рівні розвитку (до 10 років) послух дитини забезпечується страхом можливого покарання, очікуванням винагороди, моральні судження виявляються егоцентричними; на рівні «конвенціональної моралі» (10 – 13 років) – потребою в схваленні з боку значущих інших, соромом перед їх засудженням, відповідністю загальноприйнятим соціальним нормам; «постконвенціональний» рівень характеризується моральною зрілістю, глибоким усвідомленням моральних принципів, які стають особистісними переконаннями. Суб'єктивна відповідальність за власні вчинки з'являється спочатку в моралі реального життя, в афективному моральному мисленні і тільки потім – в теоретичному мисленні.

Л.І. Божович, також досліджуючи онтогенетичний розвиток моральності, встановила, що ідеал (конкретна людина) на певному ступені вікового розвитку є джерелом формування моральної свідомості дитини, він ніби складає фундамент, на основі якого згодом формується моральний світогляд – стійка, узагальнена система поглядів на мораль¹⁶.

12 Капустина, Н.Г. (2006). Этическое сознание младших школьников. Начальная школа плюс До и После : материалы о Школе. 3. 3–9.

13 Бездухов, А.В. (2013). Проблема существования этического сознания учителя (2013). Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 15. 2(3).576–580.

14 Пиаже, Ж. (2006). Моральное суждение у ребенка. М. : Академический проект. 480.

15 Kohlberg, L. (1984). The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages. Vol. 2. San Francisco : Harper & Row, 768.

16 Божович, Л.И. (1997). Проблемы формирования личности: избранные психологические труды. Воронеж : НПО «МОДЭК», 352.

Таким чином, сприйняття моралі та засвоєнню групових норм передують попередній досвід розрізнення добра та зла, отриманий завдяки зв'язку зі значущим на певному віковому етапі для суб'єкта авторитетом. Людині від самого початку притаманне особистісне відношення до сторонніх (соціальних, моральних) норм. Ставлення до норми є опосередковане авторитетом (дорослим), з огляду на що соціальна норма від початку постає для дитини як стороння, є неінтеріоризованою як актуальна цінність. На різних вікових етапах трапляється процес визначення та зміни авторитету, формуються етичні новоутворення (В.В. Турбан).

Отже, у зв'язку з тим, що етична свідомість виявляється розполюсованою на безумовну (етика) і обмежену, обумовлену наявними соціально-історичними умовами буття (мораль) – сторони, між ними виникають конфлікти. Глибина усвідомлення індивідом конфліктів між соціальною та індивідуальною мораллю – є одним з основних показників особистісного розвитку, а нормальне органічне їх розв'язання – це першістю етики над мораллю. Осмислення, усвідомлення моралі невід'ємно входить у процес визначення людиною власної етико-моральної позиції.

Перейдемо до питання функціонування етичної свідомості. Проблематика етики пов'язана зі свободою – вибором між варіантами дій та оточенням, ставленням до власних потреб та цінностей. Одиницею моральної діяльності (поведінки) виступає моральний вчинок. Він може бути виражений діями, позиціями, ставленнями, вербальними та невербальними способами комунікативної діяльності, але впливає не лише з розуміння людиною обов'язковості дотримання моральних норм, а й з глибокого усвідомлення їх необхідності для кожного й себе¹⁷. Саме по собі прекрасне знання моральних норм і погодження з ними ще не є індикаторами високої моральності (етичності). Найважливішою умовою формування моральних дій є самостійна робота людини, прийняття на себе відповідальності за справу і вироблення рішення (Л. Колберг).

Розвиваючи питання співвідношення моралі та вчинку, В.В. Турбан уточнює, що мораль як абстрактні вимоги не може реалізовуватися без суперечності з етосом і конкретним вчинком людини, який піддається оцінюванню, пов'язаний із особистісною рефлексією суб'єкта й соціальною рефлексією. Саме на етапі рефлексії вчинку (чи веде цей учинок до добра чи до зла) й постає етична свідомість. Повсякчас зіставляючи переживання та результати моральної рефлексії, суб'єкт звертається до авторитету, яким і визначено легітимність моралі. Рефлексія відношення між авторитетом, мораллю та переживанням учинку уможливорює постанову етичної рефлексії, як досвіду інтерпретації цього відношення. На цьому етапі етична рефлексія опосередковує три складники: мораль; переживання вчинку; трактування авторитету. Наслідком рефлексії цих трьох складників є формулювання концепції етичних критеріїв добра та зла¹⁸.

Отже, моральні уявлення і поведінка людей можуть розходитися. З моральної точки зору, деякі вчинки (обман, безвідповідальність, безпринципність) є мораль-

17 Боришевський, М.Й. (2009). Соціально-психологічна сутність та генеза духовності особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології. Т. 11. Ч. 5. 50–59.

18 Турбан, В.В. (2015). Етична свідомість: психологічна феноменологія і досвід концептуалізації. Актуальні проблеми психології. Том VII. Екологічна психологія. 38. 432–443.

ними. Суб'єкт може порушувати моральні норми, не розуміючи, в чому полягає його моральний обов'язок перед людьми, при цьому часто підшукуючи переконливі психологічні виправдання свого вчинку. Подібний вчинок неправомірно вважати моральним; про останній може йти мова тільки в тому випадку, якщо людина усвідомлює провину і розкаюється за скоєне (В.В. Знаков). Таким чином, моральна шкала індивіда може включати в себе не тільки позитивні, але і негативні з суспільної точки зору цінності.

Підсумовуючи питання щодо механізму роботи етичної свідомості, розглянемо структурно-функціональну модель феноменології етичної свідомості, розроблену В.В. Турбан. Складниками цієї моделі є:

- 1) усвідомлення соціальної норми (моральний компонент);
- 2) переживання суперечності соціальної норми щодо актуальної для особистості потреби;
- 3) рефлексію соціальних, зокрема й моральних норм;
- 4) особистісну рефлексію: конкретизацію уявлень про відповідність власної особистості (у певній ситуації) одному з можливих значущих образів особистості, котрому надається ідеальний характер (з'ясовується питання: якою мірою моє «Я» відповідає ідеальному «Я»?);
- 5) вибір я (до рольової моделі) одного зі значущих образів ідеального Я і прийняття останнього як етичного обов'язку, відповідно до якого формулюється певна моральна система;
- 6) дія відповідно до прийнятої етико-моральної системи: етичного образу та моральних приписів;
- 7) усвідомлення соціального схвалення/несхвалення дії, здійснюваної відповідно до особистісно прийнятої етико-моральної системи.

Отже, етична концепція не є системою соціальних настанов, а є зверненою до суб'єкта, який ставить під сумнів систему моралі й надає їй повторної актуальності шляхом актуалізації авторитету, або, навпаки, відкидає всю систему моралі, а разом і попередній авторитет. Систему етичної свідомості становлять такі компоненти, як етос, мораль, авторитет, моральна рефлексія, вчинок, переживання, етична рефлексія.

Здійснений аналіз психологічних концепцій етичної свідомості демонструє певні відмінності у розумінні суті феномену, а отже й у термінології та поясненні структурної організації етичної свідомості. Разом із цим, огляд підходів до проблеми визначення поняття свідомості дає змогу виділити основні ознаки, які відносно співпадають у різних авторів.

По-перше, етична свідомість, як і свідомість в цілому, характеризується зовнішньою або внутрішньою спрямованістю. Перший тип визначає «розчинення свідомості в наявному бутті»¹⁹ («зовнішня рефлексія», «моральна рефлексія», «буденний рівень свідомості») – на цьому рівні люди оперують в основному емпірично

19 Слободчиков, В.И. & Исаев, Е.И. (1995). Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. М.: Школа-Пресс. 384.

сприйнятими даностями і виявляються нездатними досягнути глибини і сутність тих чи інших явищ суспільного життя. До цього рівня відносяться такі компоненти, як звичай, традиція, моральна норма, моральна рефлексія, моральна оцінка.

Другий тип – «внутрішня рефлексія» («теоретичний рівень свідомості»), тобто переживання, оцінювання подій та поступків з позиції блага. Теоретичний рівень етичної свідомості – рівень, представлений у вигляді моральних понять, концепцій спосіб освоєння світу, що відображає глобальні моральні проблеми. Його складають етична рефлексія, власні вироблені моральні цінності – інтегральні утворення, тісно пов'язані з мотивами і потребами індивіда, що забезпечують спрямованість його свідомості на досягнення вищих моральних цілей, виконують функції оцінювання подій та поступків на основі категорій добра і зла.

По-друге, етичній свідомості властивий ряд загальних функцій:

- аксіологічна – оцінювання різних етико-моральних феноменів, виходячи з власних, вироблених на основі особистісної рефлексії, критеріїв. Здійснювана суб'єктом оцінка сприяє формуванню образу себе і образу світу;

- світоглядна (гностична) функція полягає в пізнанні етичних відносин між членами спільності;

- регулятивна (практична, прагматична) – самопрограмування та саморегуляція діяльності;

- цілепокладання – на основі попереднього досвіду суб'єкт прогнозує і проектує свою діяльність і діяльність оточуючих. Цілепокладання виступає психологічною умовою і початковою ланкою розгортання діяльності, а результатом – смисловий об'єкт (опредметнений смисл), який може набувати культурного значення²⁰.

По-третє, незважаючи на те, що на сьогоднішній день не склалося єдиної думки щодо структури етичної свідомості, можна виділити загальні складові, які поєднують різні підходи дослідників стосовно цього питання: когнітивний, емоційний і поведінковий.

Когнітивний компонент включає моральні уявлення, знання, поняття, принципи, судження, цінності, усвідомлення особистістю власних моральних якостей і моральних уявлень.

Емоційний компонент передбачає позитивне чи негативне почуття до об'єкта, емоційно-ціннісне ставлення до норм моралі, подій та вчинків, ставлення до себе, моральну самооцінку, оцінку міжособистісних відносин.

Поведінковий компонент містить готовність до певного способу дій, особисту відповідальність за поведінку.

І, по-четверте, становлення етичної свідомості в онтогенезі є стадіальним і залежить від ставлення до авторитету, історичних і соціально-психологічних чинників.

Отже, здійснений теоретичний аналіз проблеми змісту етичної свідомості особистості в філософії та психології дає можливість побачити відмінності у розумінні суті зазначеного феномена (форма суспільної або індивідуальної свідомості), у предметі наукових досліджень (змістовний або структурний аспекти; роль етичної

20 Швалб, Ю.М. (2003). Целеполагающее сознание. Психологические модели и исследования : монография. К. : Миллениум. 152.

свідомості в суспільному житті або індивідуальному процесі розвитку) та ролі етичної свідомості у життєдіяльності людини.

Прояснення питання щодо співвідношення понять етики і моралі в контексті дослідження свідомості особистості, дозволяє зробити висновок, що моральна свідомість має соціально-культурний характер, а етична – індивідуальний. Принципи моральності мають всезагальне значення й розповсюджуються на всіх людей, фіксуючи в собі загальне та основне, що складає культуру міжособистісних відношень та накладає відбиток у багатовіковому досвіді розвитку суспільства. Моральні переконання, як і моральна свідомість особистості загалом, зумовлені соціальною природою суспільства. Розвиток етичної свідомості носить індивідуальний характер, зумовлений самим суб'єктом, який піддає сумніву моральні норми та уявлення, на основі рефлексії приймає власну моральну систему та оцінює особисті вчинки за категоріями добра і зла.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики надалі вбачається побудова цілісної моделі етичної свідомості особистості та розробка психологічних методів її розвитку.

DOI: 10.51587/9781-7364-13302-2021-001-400-409

МУШКЕВИЧ Мирослава Іванівна,
доктор психологічних наук, доцент,
Волинський національний
університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна
ORCID ID: 0000-0002-3268-5767

ЗГУРТОВАНІСТЬ ТА ІЄРАРХІЯ ШЛЮБНОЇ ПІДСИСТЕМИ СІМЕЙ, ЩО МАЮТЬ ПРОБЛЕМНИХ ДІТЕЙ

Упродовж тривалого часу існували традиційні підходи щодо оцінки ролі сім'ї в становленні особистості. Однак зміни в суспільстві вимагають по-новому підійти до проблем сім'ї. Сім'ю почали все частіше розглядати як соціальну систему і такий підхід дав змогу зосереджувати увагу на питаннях, які недостатньо досліджені. Принцип системності в психології ґрунтується на тому, що сім'ю розглянуто як інтерактивне, взаємозалежне та реактивне утворення: усе, що відбувається з одним із членів сім'ї (або стосується його), впливає на всіх інших її членів. У класичному визначенні сім'я, як система, включає в себе 3 підсистеми, а саме шлюбну, батьківську, сиблінгову (див. рис. 1).

Аналізуючи особливості впливу кожної із підсистем на рівень функціонування усієї сім'ї, як системи, Г. Будинайте¹, А. Варга², П. Вацлавик, Д. Джексон³ зазначають, що первинною підсистемою сім'ї є шлюбна підсистема, що являє собою

1 Будинайте Г. Л. (2001). Классическая системная семейная терапия и постклассические направления: свобода выбора. Московский психотерапевтический журнал (3), 79–90.

2 Варга А. Я. (2011). Введение в системную семейную психотерапию. Москва: Когито-Центр.

3 Вацлавик П. Д., Бивин Д., Джексон Д. (2000). Прагматика человеческих коммуникаций. Москва: Эксмо-Пресс.

XX MONOGRAPH